

חינוך לחיים

פרשת דברים

מסופר על רב שהגיע לביקור אצל רופא, במהלך הביקור נאלץ הרופא להזריק לו זריקה מורכבת. הוא עקב בדרכיכות על שלבי ההכנות ושם לב לכמה פרטים: א. הרופא והאחות הכינו אותו נפשית לכאב הדקירה. ב. הם עצמם חיטאו את ידיהם בחומר מיוחד. ג. לקחו את המחט מאריזה סטרילית ד. ניקו את המקום באלכוהול שלא יחדרו חלילה חיידקים לגופו ה. בגמר הטיפול חבשו את הדקירה הצמר גפן רך ומלטף ובקשו ממנו לנוח להתאוששות.

בתגובה אמר הרב למשמשו שניתן ללמוד מכאן מוסר השכל חשוב מאוד! כשעומדים 'לדקור' ולהוכיח את זולתנו אף אם זה בהיתר, כגון כשבאים להוכיחו על התנהגות קולקלת, צריך: א. שהתוכחה תהיה סטרילית וללא נגיעות אישיות, שאם לא כן עלולים דברי התוכחה להזיק יותר מאשר להועיל. ב. צריך לבדוק שמעביר הביקורת יהיה נקי ומתוקן בנושא זה. ג. לבדוק שמקבל הביקורת יהיה במצב רגשי קשוב, ולא, הוא עלול לקבל זאת בצורה שלילית שרק תחמיר את המצב. ד. להכין אותו מראש, שיהיה במצב של 'כוננות ספיגה' ולא להנחית עליו ביקורת בהפתעה. ה. עם סיום הדברים לתת למבוקר תחושה נעימה שיחוש מוערך ולא בזוי.

ספר דברים פותח בנאום הפרידה של משה רבינו מעם ישראל, דרך ארוכה רצופה מהמורות עשה אוהבן ומנהיגן של ישראל מן היום שבו הטיל עליו הקב"ה את השליחות הגדולה לגאול את ישראל ממצרים, ועד ליום שבו עמד מול העם כולו ופתח המשא הפרידה. כמובן שברגעי הפרידה צפו ועלו העבר על תהפוכותיו. הייתה זו שעת מאזן, (כסיום שנת הלימודים) עת לעריכת חשבון נפש, וזמן מתאים לסקור את ההישגים והכישולות, לחזק את חישוקי האמונה, ולהתוות תוכניות לעתיד. לשון בפניהם את מערך המצוות ולהזהירם מפני סטייה כלשהי מדרך התורה. וללמדם שהסטייה תובילם בסופו של דבר אל חורבן וגלות, ויחד עם זאת להפיח בלבם תקווה לעתיד טוב.

מעבר לתוכן הדברים יש לנו להתבונן על צורת העברת הביקורת, לדעת 'כיצד מבקרים', כיצד להוכיח בחכמה ובפקחות כדי שהמבוקר יפנים את הדברים. א. אחת מבקשותיו של משה שמוע בן אחיכם' כלומר, חנכו את עצמכם כבר בראשית הדרך, לדעת להקשיב ולשמוע מה בפי רעיהם, הטו אוזן לדברי הזולת, כי הדבר חיוני לקיומכם. לשמוע פירושו להאזין, ולהאזין פירושו להתחשב בזולת. להקשיב לו בתשומת לב. לקלוט כראוי את מה שהוא אומר, להטות אוזן לדובר, ובעיקר, להתייחס לטענותיו, להצגת העמדות השונה, וכמובן, לתת לו לסיים את דבריו בלא לקטוע אותם.

'להאזין' מלשון 'איזון'. ואין איזון בין איש לרעהו בלא האזנה ראויה לשמה. חוש שוויון המשקל של גופנו מצוי כידוע באוזן הפנימית, כי 'איזון' היא 'האזנה'. לכל אדם יש שתי אוזניים ופה אחד, וזאת כדי לרמוז לכל מי ששואף שדבריו יהיו מאוזנים, שיאזין כפול ממה שהוא מדבר. זה סוד האוזן המאזנת, היוצרת קירבה, הנה והרמוניה.

בקשתו של משה רבינו לא קלה היא. רשי' כותב על תיבת 'שמוע' – 'לשון הווה'. כלומר, לעולם אל תאמר 'שמענו אותך כבר...' בלשון עבר, כי בכך אתה אוטם את האוזניים בהווה. אלא 'שמוע', בלשון הווה, זוהי פעולה הנמשכת ללא הרף. תמיד חשוב להאזין, להקשיב מחדש. אולי בכל זאת יש משהו בדברי הזולת.

נמשיך – 'ושפטתם צדק' כאשר צריך לשפוט את מעשי הזולת, אזי יש ללמוד היטב את סוגית 'כיצד מבקרים' כיצד מעבירים את דברי התוכחה שלא רק 'ישמעו' באוזני המבקר אלא גם 'יתקבלו' וזב משה ללמד לבקר רק ברמז 'במדבר', בערבה מול סוף 'וכו' זה לא סתם ציונים גיאוגרפיים אלא העלאת שמות עמוסי זיכרונות מורכבים שכולל במילה אחת... חטאי במדבר, בנות מואב ועגל הזהב. ומדוע לא הזכיר במילים ברורות ומפורשות? אומרים חז"ל 'מפני כבודן של ישראל'. משה השתמש באמצעי מכובד ואצילי בהעברת מסר עקיף לתיקון החטאים. איך שומרים על כבודו? כיצד יחוש מכובד גם אחרי סיום דברי הביקורת נגדו. כאשר באים להעיר אל לנו לשכוח שלעומד מולנו יש צלם אנוש, אדם עם לב ורגש. גם אם חטא גם אם טעה אין שום היתר לפגוע בכבודו. אם הרמזים יספיקו, אסור לפרט ולהשפיל. משה רמז להם והם נרמזו, וגם למדו מעצם התוכחה המרומזת כבוד האדם מהו.

כמובן שנלמד גם שאת הביקורת עדיף לתת בצורה עקיפה ולא ישירה, מפני שביקורת ישירה בדרך כלל מעוררת את האדם לסתור את דברי הביקורת, הוא יעשה כל שביכולתו 'להגן' על עצמו ולתרץ את מעשיו בק"ן טעמים כדי לצאת 'נקי'. אך ביקורת עקיפה כוחה לעקוף את מנגנוני ההגנה הטבעיים של האדם ולהגיע ישר לליבו.

תוכחתו של משה חשובה לכל אחד מאיתנו. כל אדם מודע לכוחות המיוחדים המצויים בתוכו, אולם השאלה היא היכן מושקעים הכוחות הללו. האתגר הרוחני שניצב בפנינו היא הכוונת המוטיבציה לתחומים רוחניים. אותו כח רצון שאנו מפעילים כדי להשיג דברים חומריים צריך לבוא לידי ביטוי גם בתחומים הרוחניים, החינוכיים והקהילתיים.

לע"נ אבי מורי ר' חיים ב"ר ישעיהו ז"ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com

חינוך לחיים

פרשת דברים

‘ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה’ אלוֹקִיךָ כאשר ישא איש את בנו’ ופירשׁ: ‘כאשר ישא איש את בנו- כמו שפירשתי בשמות יד ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וגו’. משל למהלך בדרך ובנו לפניו באו לסטים לשבותו וכו’: רשׁ”י כאן מציין למה שפירש בפרשת בשלח, שם הביא את המשל בשלימות, וז״ל: ‘משל למהלך בדרך ובנו מהלך לפניו, באו לסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, בא זאב מאחוריו נתנו לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים לאחריו, נתנו על זרועו ונלחם בהם, כך (הושע יא), ‘זאנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו’. וכך הוא פירוש הפס׳ שרשׁ”י מסיים בו: כשהוצאתי את ישראל ממצרים, הולכתי אותם בנחת, כדרך שמרגילים את התינוק ללכת, ובמקום הצורך אף לקחתים על זרועותי. ונראה במדרש שמתוך כך אנו מכירים במידת טובו וענוותנותו של הקב״ה, כי כל זה היה על אף שהכעיסו ישראל לפניו, וזה לשונו: ‘אמר רבי יהודה בוא וראה ענוותנותו של הקב״ה, בנוהג שבעולם אדם יש לו בן והוא טוענו, אם מצער אותו, מיד הוא משליכו, כביכול הקב״ה אינו כן, אלא היו ישראל במדבר מ׳ שנה והיו מכעיסין אותו והוא טוענו עכ״ל. אם כך הוא מידתו של הקב״ה, מוטל גם עלינו להידיבק במידותיו, ולהיות מוכן לסבול עול הקושי שיש בענין חינוך בנינו, וגם אם מתחילה קשה לצאצאינו ולחניכינו למלא אחר דרישותינו, מוטל עלינו להתנהג עמם ברחמים, ולא להתרעם עליהם ולהענישם קשות. כי עלינו להבין את המתחולל בפנימיות הנפשות הרכות, הרי יודעים אנו כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ומאוד קשה להם לכפות את יצרם ולבטל דעתם לדעת ההורים והמחנכים, ועלינו להרגילם הט הט לכופ את יצרם, ולכן גם אם בתחילה הם מסרבים להוראת ההורים והמחנכים אסור לנו להוכיחם על כך בדרך קשה. ונוסיף בפס׳ כת׳ ‘כאשר ייסר איש את בנו’. ויש לדקדק: למה כתוב “איש את בנו”, הלוא לכאורה מתאים יותר להשתמש בלשון “כאשר ייסר אב את בנו - ה’ אלקיך מייסרך”. הרי הפסוק בא לבטא שהקב״ה מעניש אותנו כמו שאבא מעניש, עם אבהות, עם אהבה, ולכן לכאורה היה צריך להיות כתוב כאשר ייסר אב את בנו. והתשובה היא: כשאבא מייסר את בנו, מעורבבים שם שיקולים אגואיסטים ולא בהכרח טהורים. לרוב, לא רק טובת הילד ועתידו הם שמושקעים באנרגיה של ההכאה. האבא יכול לכעוס לא רק על כך שהילד נהג לא טוב, אלא גם על הפגיעה בכבודו: איך נראה עכשיו הילד שלי בעיני הסובבים? מה אומרים החברים עלי כאשר הם רואים שכך הבן שלי מתנהג? ואז הוא מרגיש דחף לתת לילד את הסטירה, אבל בדחף הזה מעורב מניע אישי נגוע, שלא קשור בטובה של הילד בטהרתו.

וזה מה שהפסוק אומר: “כאשר ייסר איש את בנו”. הייסורים החינוכיים הטהורים, הנכונים, אלו שניתן להשוות אותם לאופן שבו הקב״ה מחנך את עם ישראל – הוא רק אם האבא מייסר את בנו בתורת “איש”. בצורה ניטרלית טהורה, בלי שום שיקול אישי ופגיעה אישית וכעס אישי שהוא מכניס בתוך ההכאה הזאת. כאילו אין לך נגיעה, עם ניתוק, מתוך מבט טהור מוחלט שרק מה שמעניין הוא: טובת הילד לחנכו להיות ירא ה’ בעל מידות טובות, ולא בגלל שהאגו שלך נפגע כתוצאה מכך שהילד כעת צפצף עליך.

ובתחילה עלינו לשדלם בדברים שוב ושוב וכהוראתו של החכם מכל אדם ‘חנך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו’ וכפירושם של המלבי״ם (בפירוש המילות) שׁ”חנך הוא מלשון ‘הרגל’, וכוונת הכתוב הוא שעלינו להרגיל את הנפשות לדרכי התורה ‘מעט מעט’, כלומר, צריך לחנך את הנער לפי דרכו – כפי מה שאנו משערים שביכולתו לקבל, ומאחר שאנו יודעים שקשה לו לנער ולעכל, גם עצם העובדא שמכריחים אותו להתנהג בניגוד לרצונותיו, לכן עלינו להתנהג עימו בסבלנות, ולהרגילו לכך מעט מעט.

ואין הכוונה לומר שימנע האדם כלל וכלל מלייסר את בנו, דבר זה אי אפשר לאמרו, שהרי אותו חכם שאמר ‘חנך לנער על פי דרכו’ הוא זה שאמר ‘חושך שבטו שונא בנו’, אולם גם כשמוטל על האב לייסר את בנו, צריך הדבר להיעשות מתוך ישוב הדעת, עליו לחשוב מחשבות כיצד להענישו באופן שהעונש לא יהיה כבד מנשוא, ומאידך יעשה העונש רושם עליו ויטה את הליכותיו על הדרך הישר והרצוי.

וכפי שאומרים בשם מרן ה׳חזון איש׳ זי״ע, שהגדיר את ענין החינוך לציפור המרחפת על קינה כדי לחמם את ביצותיה, כי אי אפשר לה להכביד את כל כובד משקלה על הביצים, כי אז תשברם ולא יהיה ביכולתה לגדל מהם אפרוחים, ומאידך אי אפשר לה לרחף עליהם מבלי להכביד עליהם במקצת, כי אז לא יתחממו כלל, ושוב לא תהיה ביכולתה להגשים את רצונה בגידול האפרוחים, ובהכרח שנתן בה הקב״ה חכמה לדעת מהי המידה המכוונת אשר עליה להכביד כשהיא יושבת על קינה, כדי שתוכל להוציא את רצונה אל הפעל. כעין זה הוא תפקידו של כל אב ומחנך, עליו להיות ‘חכם’ לדעת בעצמו מהי המידה הנכונה של ‘שמאל דוחה’ הנצרכת לחינוכו של ה׳בן׳ או ה׳חניך׳, ולכן צריכים להיות זהיר מלתת עונש שאין ביכולתו של הנער לסובלו, כי אם יהיה העונש כבד מנשוא יהיה החניך דומה לביצה שבורה, כי יהיה זה הגורם שיפנים מבט שלילי על כל ענין החינוך, וגם אם בעל כרחו יקבל מרות ממוריו וממחנכיו, יהיה זה עד בואו לפרק שבו יסירו את כבלי החינוך מעליו, ואז ילך בשרירות לבו ח״ו. אולם מאידך יש צורך שהעונש יכביד עליו במקצת באופן שיכריח אותו לכוון את צעדיו במסילה העולה בית א-ל. אם אנו נבחר לחנך את בנינו ואת תלמידינו על זה הדרך, תהיה בכך גם פתחון פה לישראל שגם הקב״ה ילך עמם במידת הרחמים, שהרי גם אנו נכשלים בהרבה עבירות והיה מן הראוי שהקב״ה יתנהג עמנו במידת הדין, אולם כשגם אנו סובלים את בנינו גם כשהם מסרבים להוראתנו, יסבול גם הקב״ה אותנו.

לע״נ אבי מורי ר׳ חיים ב״ר ישעיהו ז״ל

משה בירנבוים - birmoshe@gmail.com